

Õppekava teemakeskne sõnastus koos õpikutekstiga põhikooli inimest ja ühiskonda puudutavates ainetes teeb õpetajale raskeks aktiivõppe meetodite kasutamise. Hallikki Harro-Loidi sõnul pole probleem mitte niivõrd selles, et õpiku autor kajastab oma eelarvamusi ja hoiakuid, vaid et retsenseerimissüsteem ei võimalda seda avastada enne ametlikku kinnitamist.

Õpik kui lõks

Hallikki Harro-Loid

TÜ ajakirjanduse ja kommunikatsiooni osakond, dotsent

Üldhariduskoolide õppekavade liigse paisutatuse arutelud jõuavad sageli küsimuseni, kas mitte õpetajad, hirmus tasemetõõde ning riigieksamite ees, ei pinguta riiklikku õppekava järgides üle.

Kuidas aga õpetaja tõlgendab võrdlemisi nappi teavet sisaldavat riiklikku õppekava? Kõige traditsioonilisem ja kergesti kättesaadavam interpretatsioon on vastava aine õpik, mis peaks ju olema retsenseeritud ja haridusministeeriumi kinnitatud, seega "õige". Enamikust õpikutest leiame ka kohustusliku lause: "Haridusministeerium kinnitab: õpik vastab riiklikule ainekavale." Õpik pakub ka lisamugavust: õpetaja ei pea muretsema puudujate pärast (lugeda saab igaüks ise, selleks ei pea tunnis käima) ning õpik, mis "vastab riiklikule õppekavale", jätab õpetajale tunde, et eri koolides õpetatakse ikka ühte ja sama (koolivahetuse võimalus).

Väidan aga, et on õppeaineid, mille puhul õpik võib muutuda lõksuks, andes

küll õpetajale näilise kindlustunde, kuid muutes ta teisalt passiivseks, vähendades metoodilist loovust. Seda eriti esimeses kahes kooliastmes ja õppeainetes, kus metodoloogiline mitmekesisus annabki õpetatavale sisu. Kuna ka õppekava on sõnastatud kohati teemakeskselt (mitte näiteks oskustekeskelt) ja õpiku eesmärk on järgida riiklikku õppekava, on tagajärjeks, et õpilased loevad ja õpivad ära informatsiooni, mis ei aita neid ühiskonna toimimise mõistmisel ja toimetulekuoskuste omandamisel eriti palju. Õpikute kirjastamise-retsenseerimise ja kinnitamise praegune süsteem ei taga ka õpikute sisulist kvaliteeti.

Teema versus sotsiaalsed oskused

Õppekava teemakeskse sõnastuse puuduste kohta toon siinkohal ühe, võib-olla juba kulunud näite. Suurem osa täiskasvanutest on tõenäoliselt nõus, et

lapsi tuleb õpetada narkootikumidest hoiduma. (On muidugi iseküsimus, kui-võrd efektiivne see õpetus on.) Esimese ja teise kooliastme õpetajatele on kirjutatud vastavat teemat käsitlevad, nüüdisaegsest didaktikast lähtuvad õpetajaraamatud (Uimastikasutuse ennetamine koolis. Sotsiaalsete toimetulekuoskuste õpetus; Õpetajaraamat 1.–3. klassile. Koostanud Merike Kull ja Helve Saat, Tallinn, 2002; Õpetajaraamat 4.–6. klassile. Koostanud Merike Kull ja Helve Saat, Tartu, 2001). Neis rõhutatakse: "Praktika on näidanud, et lihtsalt teadmiste andmisega võib kaasneda hoopis vastupidine efekt, nimelt huvi tekkimine uimastite vastu. Seetõttu on äärmiselt oluline, et lisaks teadmiste andmisele tagataks lastele ka sellised oskused, mis selgitaksid, kuidas käituda erinevates uimastitega seotud olukordades, näiteks, kuidas seista vastu eakaaslaste survele. Nende oskuste harjutamine turvalises, oma klassi õhkkonnas annab

kindlust ka reaalses elus tegutsemiseks (siin ja edaspidi minu rõhutused – H. H-L; Kull, Saat, Kõiv, 2002, lk 11). Rõhutatakse, et efektiivselt uimastikasutus enne haridus on *sotsiaalsete toimetulekuskuste õpetamine* (suhtlemisoskus, enesekehtestamine, *emotsioonide ja stressiga toimetulek* jm) (op. cit., lk 11, 13).

Õpetajaraamatud vastavad kehtiva riikliku õppekava inimeseõpetuse ainekava neljandale eesmärgile (“õpilane teadvustab ennastkahjustava käitumise kahjulikkust mõju organismile, teab ja oskab määratleda uimastitega seotud riske ning oskab langetada otsuseid uimastitega seotud olukordades”) ning mõnele sama ainekava õpitulemusele (“6. klassi lõpetaja /- - / oskab järgida tervislikku eluviisi /- - /; teab erinevaid terviseriske ja uimastite kahjulikkust mõju organismile; /- - / teab efektiivseid suhtlemis- ja käitumisviise”). Samuti paarile reale inimeseõpetuse ainekava õppesisuloendis, näiteks: “Uimastid. Uimastite liigitus, üldiseloolumustus ja mõju organismile. Käitumine uimastitega seotud situatsioonides”; “Enesekehtestamine ja enesekontroll. “Ei” ütlemine. Agressiivne, ennastkehtestav ja alistuv käitumine.” Jne (Inimeseõpetuse ainekava 4. 4.–6. klassile, p-d 2.1.7 ja 2.2.4.). Kuivõrd aga oskuste saavutamiseks kuulub selgelt rohkem aega kui teadmiste omandamiseks, ei saagi õpetajaraamatud olla vastavuses ainekavaga tervikuna. (Kokku sisaldab teise kooliastme inimeseõpetuse ainekava õppesisuloend 21 üldteemat ja selle all 92 teadmisekselt sõnastatud alateemat ning 9 õpitulemust, sh 7 mahukat oskust 70 nädalatunni kohta!)

Õpetajaraamatu kaanel seisabki, et haridusministeerium soovib kasutada õpetajaraamatut inimeseõpetuse õpetamisel lisamaterjalina. Formaalselt vastab ainekavale tervikuna 5. klassi õpik (H. Jänes. Tervise võti, Koolibri, Tallinn, 2002), kuivõrd tiitellehel seisab haridusministeeriumi vastav kinnitus, tegelikult aga vastab raamat õppesisuloendile. Õppesisuloendile vastavas mahus pühendab see uimastitele kaks lehekülge, kirjeldades uimastitarvituse tagajärgi ja tuues ka rea näitlikke võimalusi, kuidas uimastitest keelduda. Kui õpetaja eesmärk on saavutada riikliku õppekava mainitud *õpitulemused*, kasutab ta õpetajaraamatut. Kuid kui tema eesmärk on

“täita riiklikku õppekava” või kui ta lihtsalt toetub “õppekavale vastavale” õpikule, siis ta nimetatud õpitulemusi tõenäoliselt ei saavuta.

Õpikule toetumine on mugavam, seda eriti juhul, kui inimeseõpetust annab sellekohase erihariduseta õpetaja. Nagu öeldud, õpik on riiklikult kinnitatud, kannab kindla klassi numbrit ja on (enamikul juhtudel) muretsatud riigi toel kõigi õpilaste lauale. Ning didaktiliselt on igal juhul lihtsam esitada akadeemilises vormis teavet näiteks “ei” ütlemise kohta kui neid oskusi klassis harjutada. Kuna õpikust lähtuv õpetamine võtab vähem aega kui praktiliste oskuste harjutamine, on tõesti võimalik “lābida” palju oluliseks kuulutatud teemasid, muretsmata eriti selle pärast, mida õpilased teadmistega peale hakata oskavad. Õpetajaraamatule toetumise korral kõiki ainekava teemasid läbi võtta ei jõua. Õpetajaraamatule toetumine nõuab ka enesekindlust, sest see jääb formaalses hierarhias õppekavast ja õpikutest madalamale.

Liiga vara liiga keerulised teemad

Riikliku õppekava (ühiskonnaõpetuse ainekava 4.–6. klassile) ja neljanda klassi õpiku “Inimene ja ühiskond” koostõju efekt on minu hinnangul see, et lapsed saavad hulgaliselt ekslikke teadmisi, ideoloogiat, ning, julgen öelda, tüdivad nii demokraatiast kui ka Eesti riigist. Mulle jääb arusaamatuks, mida näiteks hakkab 9–10-aastane laps peale teadmise, mis on “demokraatlik ühiskonnakorraldus” (vt H. Mõttus, Inimene ja ühiskond; 4. klassi õpik. Tallinn, 2001, lk 42–53). Jätan siinkohal teemata selle peatüki tekstikriitika. Üldisem probleem on, et enne kui laps peaks hakkama mõtisklema demokraatliku ühiskonnakorralduse üle, oleks mõistlik õppida demokraatlike otsustusprotsesse klassi ja kooli piirides, praktilise elu käigus. Laps ei pea näiteks õpikust ära õppima sõna *konsensus* (op. cit., lk 43 ja 44; kehtiv ühiskonnaõpetuse ainekava 4.–6. klassile, p 2.2), küll aga tuleb talle kasuks, kui ta oskab igapäevases koolielus teha vahet demokraatlikul ja konsensuslikul otsustamisel.

Saan aru õpiku autori dilemmast: õppekava järgides on autor püüdnud luua lastele arusaadava teksti. Paraku on

siin oht anda valeteadet. Näiteks 4. kl õpikus “Inimene ja ühiskond” on alapeatükk “Reklaam”, mis algab järgmise lõiguga: “Kõik näevad reklaami, sest seda on paisatud kõikide saadete vahele. Telekanalile on see kasulik rahaliselt. Reklaami eest saadud raha võimaldab teha uusi saateid ja osta teiste maade filme. Reklaam on kasulik meilegi. Me saame teada, millised uued kaubad on müügile jõudnud, milleks neid kasutatakse ja millised on nende omadused...” (lk 74–75). Edasi räägitakse alapeatükis riivamisi kaubamärgist ja lõpetatakse tõdemusega, et “Reklaam ei tarvitse Sulle aga alati kasulik olla...”

Selline teave on eksitav ja vale. Esiteks ei ole televisioon ainus reklaami edastav kanal, rääkimata sellest, et avalik-õiguslik televisioon reklaami ei edastagi. Reklaamituul on tõepoolest telejaamade üks peamisi sissetulekuallikaid, kuid telejaama kulustruktuur on võrattult keerukam. Sisseostetav programm ei piirdu “teiste maade filmidega” jne. Reklaamist ei saa me enamasti teada, millised uued kaubad on müügile jõudnud. Sellist kriitilist analüüsi iga lause kohta võiks jätkata pikalt. Tõsi, analüüsi pidanuks tegema enne õpiku ilmumist. Lisamärkus: retsensendid võinuks märgata ka näiteks “Mõttele ja vasta” osades hinnangulisi ja suunavaid küsimusi: “Miks on *kasulik* raha pangas hoida?” (lk 62); Mis *tāhtsus* on reklaamil?” (lk 78).

Ühiskonnaelus on palju valdkondi, mida ei tohi lihtsustada. On kaks võimalust: jätta mõni teema lastele üldse õpetamata või tutvustada mingit nähtust defineerimist ja kirjeldamist vältival viisil. Reklaami puhul näiteks oleks mõeldav õpetada laps reklaami üles leidma/eristama. Seda saab teha põneva mänguna ja eristamine pole ka nii lihtne, nagu võib-olla täiskasvanutele tundub. (Täiskasvanutele proovimiseks: võtke harjutamiseks kätte naisteajakirjad ja leidke üles kõik pildid ja tekstid, kus on teemist reklaamivõtetest, mis sisaldavad reklaamteksti tunnuseid.)

Varjatud ideoloogiad ja kvaliteet

Inimese- ja ühiskonnaõpetuse õpikute puhul teeb muret, et eelretsenseerimise süsteem ei taga õpikute teabe- ja tekstikvaliteeti. Keerukama tekstikvaliteedi probleemi näitena toon lõigu alapea-

tükist "Kohus", lk 70, 71. See algab järgmiselt: "Seaduste rikkumise eest karistab kohus. Kohus mõistab ka õigust..." Viimane lause seitsmerealise alapeatükis on: "Ükski inimene pole süüdi enne, kui ta süü pole kohtu poolt tõendatud." Olen tükki aega juurelnud selle üle, miks ajakirjanikud järjekindlalt, kirjutades mõnest kriminaalasja algatamisest, teevad hiiglaslikke ajahüppeid tulevikku ja hakkavad ennustama: "süüdimõistmise korral ootab teda rahaträlv või...". Hämmastust on tekitanud just see, et ennustus eeldab süüd, mitte süütust. Lugesedes nüüd sedasama mõttemalli neljanda klassi lastele mõeldud õpikust, tekkis kahtlus, kas mitte meie kollektiivne alateadvus pole vildakas: me ei eelda süütust. Süütuse presumptsiooni võib ju defineerida ka nii: inimene on süütu, kuni... Riikliku õppekava inimeseõpetuse ainekava 4.–6. klassile punkt 2.2.4 kehtestab: "Ei" ütlemine. Agreesiivne, ennastkehtestav ja alistuv käitumine. Teistest hooliv käitumine vastukaaluks agressiivsele käitumisele. Vabandamine ja süüteo ülestunnistamine. Enesekontroll ja enesepiiramine." Õppekava selline sõnastus tugevdab minu kahtlusi, et eestlaste kollektiivses alateadvuses on midagi väga oluliselt (süü poole) kaldu. Ma eelistaksin, et õppekava sätestaks konfliktide analüüsi ja vabandamist.

Probleem ei ole niivõrd see, et autor kirjutab teksti oma eelarvamused ja hoiakud, vaid see, et standardiseerimise ühe võimsama vahendi, õpiku puhul retsenseerimise süsteem seda enne ametlikku kinnitamist ei avasta.

Temaatika ja ajakohasus

Omaette suur probleemipundar on, et õpik püüab temaatiliselt õppekava täita. Eesti rahvussümboolika võiks rahumeeli jätta koolis toimuvate rituaalide hooliks (näiteks vabariigi aastapäeva aktus) ja hümni saaks õppida laulutunnis. Üledoseerimine on negatiivse efekti saavutamise kindel vahend. (Inimese ja ühiskonnaõpetuse temaatika paigutamine tunniplaani tunde sisse ja klassijuhatajatöösse on aga omaette teema, mis vajaks kindlasti tõsiselt avalikku arutelu.) Milleks aga peab õpikus olema mõtetu ja äärmiselt igav peatükk lapse õiguste ja kohustuste kohta? Tsiteerin peatüki algust: "Eestis elavate

laste põhilised õigused ja kohustused on kirjas perekonnaseaduses, lastekaitseaduses, haridusseadustes. Nendes seadustes on arvestatud lapse õiguste konventsiooni põhimõtteid. ÜRO võttis lapse õiguste konventsiooni vastu 1989. aastal..." jne. Mida hakkab üheksa- või kümneaastane inimesehakatis selle sõnade ja faktide joruga peale? Õiguse aluseid meil koolis ei õpetata ja neljandas klassis oleks ka ilmne liig sellega algust teha. Samas tekib küsimus: kas neljanda klassi õpilased peaksid oskama ja võiksid osata ka reaalses elus oma õigusi kaitsta? Kuidas saab laps oma õigusi kaitsta näiteks õpetaja ebaõiglase käitumise puhul? Õpiku tekst mõnab, et koolis on tähtsamad käitumisreeglid õpilase reeglid ning õpilase õigused ja kohustused. Õpikus on veel lause: "Ka õpetajail on oma käitumisreeglid" (lk 64). Sellega asi piirdubki. Loomulikult ei saa õpikus kirjutada kooli sisekorra reeglite rakendusest ja vastuvõtmise protsessist ning arendada sellekohast analüütilist kriitikat. See oleks liiga aja- ja ruumispetsiifiline teave.

Siit tulenevadki õpiku veel mõned negatiivsed omadused: staatilisus ning kiire vananemine. Teisisõnu, nii nagu uudiseid pole mõtet kivisse raiuda, pole ka mõtet teha suure trükiarvuga paber- ja õpiku sotsiaal- ja teaduste valdkonnas. See on kirjustustele küll kena äri, aga haridusele kahjulik. Näiteks, mainitud õpiku lk 65 loetleb poolle leheküljel riigid, kellega Eesti on sõlminud viisavabaduse lepingu. Selles nimekirjas on Põhjamaad, Leedu ja Läti.

Niisiis, õppekava teemakeskne sõnastus, temaatiline üleüllus ja akadeemilises formaadis kirjutatud õpikute olemasolu üheskoos tekitavad tohutu hulga äraõpitavaid teadmisi, mille otstarbekuses julgen kahelda.

Mida pakkuda õpikute asemele?

Õpetaja käsiraamatuid, erinevaid komplekte metoodilisi materjale (neid on praktilised õpetajad loonud palju ja häid) ning head koolitus- ja täiendussüsteemi. Eeskätt on aga vaja õpetajaid motiveerida, julgustada ja innustada. Kuigi käesoleva artikli tekstianalüüs põhineb paljuski 4. klassi õpikul "Inimene ja ühiskond" (Koolibri, Tallinn, 2001), ei ole kirjutise eesmärk ühe raamatu kriitika. Väi-

dan, et inimese- ja ühiskonnaõpetus on õppeained, mis nõuavad klassikalisest akadeemilisest õpetusest väga erinevat metodoloogilist lähenemist mitte üksnes õpetaja tasandil. Mõnes mõttes on nende õppeainete edukus väljakutse kogu üldharidussüsteemile. Äärmiselt vajalik on nende ainete metoodika ja kontseptsiooni kommunikatsioonistrateegia läbimõtlemine. Lihtsamalt öeldes: aine eesmärgid ja olemust tuleb aktiivselt koolidesse viia.

Inimeseõpetus ei ole teisejärguline aine, mida suvaline õpetaja võib anda ja mille tulemus on lihtsalt töövihiku täitmine (tegelikkusest võib tuua hulganisti näiteid, kus inimeseõpetust annavad koolis need, kel midagi ei tule koormus täis). Just see aine vajab suhtlemistreeningute jaoks rühmatunde. Inimeseõpetuse eesmärkide saavutamiseks on vaja ka klassijuhataja töö metodoloogilist uuendamist ja tööarvestuse muutmist, õpetajate hindamise ja akrediteerimissüsteemi uuendamist. Ei kujuta lihtsalt ette, et valdavalt aktiivõppe meetodid kasutavat õpetajat saaks "kontrollida" bürokraatlikul alusel. Inspektor või õppealajuhataja saaks olla vaid inspireeriv nõustaja ja analüüsi pakkuja. Kõigile nimetatud suurtele üleskutsetele sekundeerib aga lihtne võte: muuta metoodiliste materjalide staatust õpikuga võrreldes ning korrigeerida riiklikke õppekavasid. Õpik võiks mainitud ainevaldkonnas olla pigem lisalugemise materjal (mille kinnitamisele peaks eelnema väga mitmekülgne retsenseerimine). Aine- ja metoodika ja õpetajamaterjalide loomine ning analüüs peaksid saama kvaliteedikontrolli mehhanismi, samuti võiks see olla õpetajate akrediteerimissüsteemi tähelepanuväärne osa.